

РЕЦЕНЗИЯ

за конкурса за заемане на академичната длъжност „доцент“ по професионално направление 2.1. Филология (Български език – социолингвистика), обявен в ДВ, бр. 74 от 21.08.2020 г.

от проф. д-р Красимира Славчева Алексова, член на научното жури, определено със заповед на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски“ № РД 38-511/23.10.2020 г.

Общо представяне на кандидата, на получените материали по конкурса и покриването на минималните национални изисквания

В конкурса участва един кандидат – гл. ас. д-р Данка Апостолова Байрямова-Атанасова, преподавателка по български език за чужденци в Катедрата по български език и специализирано обучение на чужденци към Департамента за езиково обучение на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Кандидатката е била асистент в ДЕО от 1986 до 1993 г., старши асистент от 1993 до 1997 г. и главен асистент от 01.02.1997 г. до днес. Д. Апостолова е завършила Немската езикова гимназия в родния си град Бургас, специалността „Българска филология“ в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ (1979-1984) и „Немски език и литература“ също в СУ „Св. Климент Охридски“ (следдипломна професионална квалификация за специалисти с висше образование – 2003-2004). През 2001 г. е защитила дисертационен труд на тема „Факийскийят говор“ и е придобила образователната и научна степен *доктор*.

За конкурса гл.ас. д-р Данка Апостолова е представила 1 монографичен труд („Бургаският език на преселници от Източна Странджа“, 2020 г.), 5 студии и 18 статии. Всички публикации са на български език, като от тях 4 са в чуждестранни издания. Останалите публикации са в престижни у нас поредици и сборници, напр. в *Годишник на Софийския университет „Св. Кл. Охридски“*, *Департамент за езиково обучение*; *Проблеми на социолингвистиката* (единствената в Европа поредица по социолингвистика с 13 тома); в сборници на Института за български език, на Югозападния университет „Н. Рилски“ и на Варненския медицински университет (със значителни приноси към обучението по български език като чужд). В справката за цитиранията са посочени 22 цитирания на трудове на гл. ас. д-р Д. Апостолова. Две от цитиранията са от чуждестранни учени, а останалите – от български изследователи.

Както може да се заключи от докумените по конкурса, гл. ас д-р Данка Апостолова Байрямова-Атанасова има много богат опит в преподаването на български език като чужд на всички езикови нива за студенти с голям обхват на първия език, а освен това е преподавала български език като чужд в Залцбургския университет в Австрия и Университета на Саарланд в гр. Саарбрюкен, Германия. В тези университети кандидатката е преподавала освен български език като чужд и контрастивна граматика, превод, културна история на България и лингвостранознание. Научната дейност отразява този професионален

интерес на гл. ас. д-р Данка Апостолова към обучението по български език като чужд и към контрансвивните курсове.

Д. Апостолова е и сертифициран експерт-оценител за Сертифициран тест за ниво на владеене на български език като чужд, като сертификатът е издаден от Изпитния борд при ДЕСО-СУ, член на ALTE. Участва в разработването и апробацията на учебни, стандартизирани и сертификационни изпитни тестове за проверка и оценяване на знанията по български език като чужд. Освен това има професионална квалификация на учител по немски в средното училище, придобита в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Добрите познания на немския език са дали възможност не само да преподава български език на немскоговорещи извън България, но и да публикува научни трудове, свързани с тяхното обучение по български език. От удостоверение на Университета на Саарланд, Германия, става ясно, че е разработвала Модулни описания и Програма за изучаване и преподаване на български език в този университет.

Кандидатката е участвала с 12 международни проекта в рамките на работните програми към договорите за сътрудничество на СУ „Св. Кл. Охридски“ и Университета на Саарланд, гр. Саарбрюкен и Университета на Кьолн, Германия. Била е кооперационен партньор на Австрийския институт за Източна и Югоизточна Европа, София, като съорганизатор и лектор на научен уъркшоп и семинар върху съвременните методи в чуждоезиковото обучение. Д. Апостолова притежава свидетелство за шестмесечна редовна специализация по новогръцки език (нива среднонапреднали и напреднали) в ИЧС, издадено от МОН, и сертификат за владеене на гръцки език за напреднали, издаден от Университета „Аристотел“, гр. Солун. Владее и английски на ниво B2.

Според представените документи кандидатката гл. ас. д-р Данка Апостолова Байрямова-Атанасова е изпълнила минималните национални изисквания за „доцент“ в област 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.1. Филология – общо 595 точки при минимален изискващ се брой 400. Всяка група показатели съдържа изискванията се брой точки, като надвишаването е в показатели „Г“ и „Д“.

Оценка за приносите на трудовете за участие в конкурса

В представените по конкурса публикации на гл. ас. д-р Данка Апостолова Байрямова-Атанасова могат да се открият три тематични кръга: социолингвистика, диалектология и обучение по български език като чужд.

Оценката за приносите в трудовете на кандидатката ще започна с първия кръг – социолингвистични трудове, като на първо място ще открия значимите постижения в монографията „Бургаският език на преселници от Източна Странджа“ (2020 г.). Тя е показателна за приносите и със социолингвистичен, и с диалектоложки характер. Този хабилитационен труд е разгърнат на 284 страници и съдържа пет глави. Структуриран е логично, като всяка следваща част надгражда предходните с нова информация и с анализи, които дообогатяват социолингвистичното изследване.

В Първата глава са аргументирани достатъчно изчерпателно обектът и предметът на научното изследване, използваните методи, системата на транскрипция и използваните съкращения.

Съпоставката между Втора, Четвърта и Пета глава дава възможност да се подчертае фактът, че в хабилитационния труд съществува много подходящо комбиниране на качествени и количествени методи. Прилагането само на количествени методи, напр. честотни анализи, корелационни и дисперсионни анализи на връзките между варианти на социолингвистичните променливи и социално-демографските фактори, макар и принос в реализацията на изследователските цели, води до пропускане на важни аспекти в проследяване на причините за наличната вариантност в речта не само на преселници, но и на всеки говорещ човек. Добавянето на качествени методи гарантира, че ще бъдат отчетени самооценките и нагласите на изследваните лица, което предполага, че в общата картина на речевата вариантност ще бъдат взети предвид нагласите, общественото мнение, а евентуално и някои стереотипи и/или предразсъдъци. Именно с цел установяване на самооценките за динамиката в собствената реч и проучване на нагласите към диалектна на родното място, към бургаската градска реч и към книжовния български език Д. Апостолова е провела анонимно допитване до информаторите, представено във Втора глава. Това допитване е от типа полустандартизирано интервю, като въпросите са така подбрани, че дават възможност то да се приложи и към други общности, мигрирали към гр. Бургас. Смятам, че след известни трансформации и конкретизация спрямо друго населено място, въпросникът може да се използва и за проучване на самооценките и нагласите на преселници от едно в друго населено място у нас, както и за проучване на важни елементи от езиковата ситуация в едно населено място.

Отговорите на въпросите, включени в това полустандартизирано интервю, са представени и коментирани задълбочено от авторката. Чрез тях ясно се очертават самооценките на собственото речево поведение след преселването в гр. Бургас, което дава информация за степента на осъзнатост на промените в собствената реч, а и за различията между собствената реч и речта в новото населено място като двигател на промяната. Въпросите на изследователката са дали възможност да се придобие информация за нагласите на 12-те информатори от първото преселническо поколение, чийто диалект е източностранджанският (малкотърновският/хасекийският), към родния им говор, а също и оценките им за престижността на родния говор, на бургаския градски говор и на книжовния език. Трябва да се отчете, че в допитването са включени и въпроси от затворен тип, т.е. има подчаст, която е от типа стандартизирано интервю. То цели установяване на диалектната компетентност на информаторите, която да подкрепи анализите на мнението им в каква степен владеят диалекта на населеното място, в което са придобили своя първоначален езиков опит.

Интерес представлява фактът, че в ситуация на диглосия след процес на дълготрайна акомодация към бургарския градски говор интервюираните информатори не установяват съществени различия между двете надредни по престижност формации – бургаската градска реч и книжовния български език. Друг факт, който може да бъде изтъкнат, е неупотребата на родния диалект дори в преселнически семейства, в които и двамата съпрузи са носители на източностранджанския говор, а това е една от причините, поддържащи тенденцията за акомодация към новата (бургаската) речева норма освен, разбира се, натискът на градската речева норма. Диалектът в този случай стеснява употребата си и става белег на общуване в ситуации със съселаяни/съграждани, роднини и познати от същия район.

Според моето виждане Трета глава, в която се описва източностранджанският (малкотърновският, хасекийският) диалект, е значим принос към българската диалектология. От тази глава проличава един висококомпетентен диалектолог, школуван в най-добрите традиции на българската диалектология. Представянето на фонетичните, лексикалните и граматичните особености на източностранджанския говор се отличава с детайлност и дълбочина, с познаване на историческия развой и вътрешносистемните връзки между явленията. Акцентът при анализите на диалекта е върху фонетичните явления, а и върху онези, които имат морфонологична значимост, което е напълно основателно, тъй като подбраните в следващата глава социолингвистични променливи в качеството им на зависими променливи в проучването на връзките със социално-демографските и ситуационните фактори имат именно фонетичен и морфонологичен характер.

От хабилизацияния труд проличава отлично познаване на развоя на българската диалектология и на българската социолингвистика, а освен това и ползотворно включване на мненията и постиженията на различни диалектолози и социолингвисти в анализите и доказването на издигнатите собствени тези.

Прави впечатление внимателният и обоснован подбор на зависимите променливи, т.е. на социолингвистичните променливи, при изследване на връзките между речевите явления и демографските и ситуативните признаци като независими променливи (Втора точка на Глава IV). Обстойно се коментират стойностите на всяка от подбраните социолингвистични променливи, посочват се доказателства за тяхната функция на диагностични за протеклите акомодационни процеси в речта на подбраните информатори, носители на източностранджанския диалект, в условия на диглосия в рамките на бургаската градска езикова ситуация. В хабилизацияния труд са представени и аргументите на авторката за релевантността на подбраните социално-демографски и ситуационни фактори (Трета точка на Четвърта глава). Д. Апостолова се е опирала на възможно най-широк кръг емпирични социолингвистични изследвания у нас, като е извлякла най-положителното и подходящото за планиране и провеждане на собственото вариационно изследване.

Авторката прилага напълно адекватни спрямо избраната общност информатори методи на събиране на емпиричен материал. Адекватният подбор на тези методи гарантира достоверността на изследванията на акомодационните процеси в речта на информаторите.

Представените и анализирани честотни анализи в точка 4 на Четвърта глава са постигнали своята цел да представят доказателства за степента на варирането на некнижовните и книжовните варианти на 12-те избрани социолингвистични променливи. Множеството диаграми са със силата на доказателствен материал, като те са придружени от задълбочени анализи и коментари. Въз основа на тези анализи се доказва при кои диалектни варианти се наблюдава тенденция за избягване като резултат от дълготрайно приспособяване към бургарската градска реч. Анализите се опират не само на честотните изследвания, но и на коментирани транскрибирани записи на автентична реч на представителите на първото преселническо поколение с източностранджански диалект. Коментарите са свързани с установяването на комплекса от причини, довели до процеса на градуално отстраняване (макар и непълно) на некнижовния вариант в някои ситуации – перцептивната, когнитивната и социолингвистичната яркост, а и някои вътрешносистемни фактори като т.нар. от Ауер слаба „физиологична“ яркост. Не са пропуснати и причините за

задържане (макар и непълно) на диалектните варианти, сред които са петрифицирането на варианта в артикулационната база на информатора, здравата връзка с родителите, роднинския и приятелския кръг, а и със земляци от родните места, която оценностява силно родния диалект. Значимо внимание е отделено и на нововъзприетите от бургарската градска реч не книжовни варианти, изместващи варианта от родния диалект. Тези случаи са показателни за силното влияние на езиковата среда, в която протича ежедневието на преселниците, като тази езикова среда се е оказала по-значима при акомодацията, отколкото книжовната норма.

Авторката е включила и съпоставки между варирането на някои променливи в речта на своите информатори и данните от други социолингвистични изследвания, напр. на М. Виденов и Б. Байчев за Велико Търново, А. Г. Ангелов за Гевгелийския квартал в гр. София, Ел. Каневска-Николова за гр. Смолян и с. Момчиловци, както и всички други емпирични изследвания у нас на социолингвистичната вариантност.

Анализите на честотната динамика са дали основание на Д. Апостолова да представи йерархия на подобрите 12 некодифицирани варианта на социолингвистични променливи според средните им стойности (Петта точка на Четвърта глава). По този начин се е получила йерархия на честотното вариране в бургарския език на източностранджанските преселници. Тя показва, че с най-висока честота в речта на информаторите са два по-широко регионално разпространени варианта и една ареално ограничена, но петрифицирана особеност, неосъзнавана като не книжовна. Коментарите на вариантите с най-ниска честота доказват тезата, че по-успешно отпадат локално маркираните и осъзнатите като различаващи се от градската норма. Важното в случая е, че Д. Апостолова отчита за оформянето на йерархията значимото влияние на фактори от два различни вида: локална маркираност и когнитивна яркост.

Петтата глава съдържа две части, оформени поради прилагането на два вида анализи на емпиричните данни, извлечени от записите на речта на информаторите. В първата част резултатите от еднофакторния дисперсионен анализ между подобрите социолингвистични променливи в качеството им на зависими променливи и социално-демографските и ситуационните фактори като независими променливи са послужили, за да се установи съществуват ли статистически значими връзки, които да обясняват варирането на зависимите променливи под влиянието на независимите променливи.

Важно е да се подчертае, че емпиричните данни от еднофакторните анализи показват по какъв начин ситуациите на формално и на неформално общуване обуславят намаляването или увеличаването на честотата на не книжовните варианти. Данните са показателни за една част от причините, довели до намаляването на стойностите на характерологичните диалектни варианти. От представената съпоставка става ясно кои не книжовни варианти са по-силно повлияни от ситуационното вариране, което допълва общата картина на вариантността в устната бургарска реч на информаторите.

Анализите на връзките между социално-демографските фактори *пол*, *възраст* (с по две нива), *образование* и социолингвистичните променливи са прецизно проведени и достатъчно разгърнато анализирани. Множеството графики, придружени с таблици, не само онагледяват изследванията, но доказват в какво всъщност се изразява наличието на значими връзки между бургарската реч на изследваните преселници и елементи от тяхната социална

константа. Авторката изнася значими за социолингвистиката данни за разликата между мъжката и женската реч – при изследваните жени дълготрайната акомодация е довела до по-ниски стойности на диалектните варианти в съпоставка с речта на мъжете. Факторът *възраст* също е значим определител на акомодационните процеси в речта на изследваната групи от първата преселническа вълна – локално изолираните черти в по-висока степен се откриват в речта на по-възрастните информатори (първа възрастова група). Потвърждава се още една социолингвистична зависимост – в речта на информаторите с по-висока образователна степен се наблюдава по-слабо присъствие на не книжовните варианти. Д. Апостолова не е пропуснала да коментира и кои зависими променливи не са повлияни от всеки един от социално-демографските фактори, което също носи значима информация за социолингвистичното изследване, защото показва различията между факторите, които влизат в социалната константа, като детерминатори на речевото поведение.

Намирам решението на Д. Апостолова да приложи непълнен двуфакторен анализ в Част II на Пета глава, за напълно основателно, като се вземат предвид както броят на анализирани идиолекти, така и реализираните еднофакторни анализи. Това е позната практика и в световната (напр. у У. Лабов и П. Тръдгил), и в българската социолингвистика (у А. Г. Ангелов). Тази Втора част на Пета глава надгражда изследванията в Първата част, тъй като в нея се анализира чрез конкретни емпирични данни въздействието и на социално-демографските, и на ситуативните фактори. Резултатите от двуфакторните непълни анализи дават основание на авторката да вземе решение кои от изследваните социолингвистични променливи в конкретното проучване имат статуса на маркери, кои на стереотипи, кои на индикатори (според класификацията на У. Лабов). Освен това чрез тези анализи се получава по-пълна представа за комплекса от детерминатори на речевата акомодация в бургаската езикова ситуация на наблюдаваните преселници. Към коментарите на резултатите от двуфакторните анализи са присъединени като доказателства и транскрипции на конкретни идиолекти, което обогатява очертаната картина на социално и ситуационно детерминираната вариантност. Смятам, че тази Втора част на Пета глава представлява едно отлично вариационно социолингвистично изследване.

В заключение бих казала, че монографията „Бургарският език на преселници от Източна Странджа“ съдържа социолингвистични и диалектоложни приноси, които много добре представят високото ниво на тези направления в нашата лингвистика.

Към приносите със социолингвистичен характер бих открила студията, посветена на концепта *яркост* (още *салиентност*) на езикови елементи в немската лингвистика (от списъка Апостолова 2018а), и статията, в която се изследва яркостта на диалектните черти в нова езикова среда (Апостолова 2016б). В българската социолингвистика има много малко социолингвистични трудове, в които се отчита изпъкването, отличаването, яркостта на дадена езикова черта на фона на останалите елементи, когато се анализира социолингвистичната перцепция, акомодационните езикови процеси и езиквата промяна. Докато студията има предимно теоретичен характер, то статията се концентрира върху яркостта на някои характерологични диалекти особености в речта на преселници от Източна Странджа на фона на надредната бургаска езикова среда като причина за изтласкването на тези диалектни черти от речта на преселниците. Посочената статия е обвързана с хабилитационния труд, както и статията, разглеждаща отношението социолингвистични

маркери : характерологични диалектни черти в рамките на трансфера при диглосия (Апостолова 2011). В тази статия се акцентира върху отношенията несъхранени : съхранени диалектни черти в градския език на преселници от Източна Странджа, като също така се търси йерархия между анализирани диалектни особености според тяхната неустойчивост/устойчивост в речта на преселниците в надредната по престиж бургаска градска езикова среда.

Още две статии принадлежат към кръга проблеми, засегнати в реабилитационния труд – Апостолова 2005 и Апостолова 2005в. В тях се разглежда проявлението на прегласите с резултат т.нар. „милетичево е“ и редуването „милетичево е“//е в бургарския език на представители на първото преселническо поколение, чийто първоначален диалект е източностранджанският (малкотърновският/хасекийският). Свързани с тематика, засегната в реабилитационния труд, е статията, представена в списъка по конкурса като Апостолова 2002 – в нея се разглеждат фонетични и фонеморфологични речеви особености, които се отличават с устойчивост в бургаския език на представители на първото поколение преселници от района на малкотърновският/хасекийският диалект.

Приносна е и статията „Една лингвистична променлива в бургаската градска езикова ситуация“ (Апостолова 2014), тъй като в нея за първи път у нас се изследва варирането между не книжовното окончание *-a* за 1 л., ед.ч., сег.вр. и книжовното окончание *-ъ* в бургаската езикова ситуация на базата на анкета и интервюта сред 50 жители на Бургас. До този момент бургаският градски говор не е бил обект на социолингвистично проучване.

Като гранична между социолингвистиката и диалектологията определям статията, в която се разглеждат в светлината на диглосията различия в местоименната и глаголната система в подговора на селища, разположени в източната периферия на факийския говор (в списъка Апостолова 2002а). Не са ми познати други изследвания, посветени на тази тематика.

Като отделен социолингвистичен подкръг тук обособявам 2 студии (Апостолова 2018, Апостолова 2020) и 3 статии (Апостолова 2013, Апостолова 2016, Апостолова 2017), посветени на самооценки и нагласи на немскоговорещи, изучаващи български език като чужд в небългарска езикова среда. Тези публикации правят връзката между социолингвистичния кръг и кръга от изследвания на кандидатката, свързани с преподаването на български език като чужд. Смятам, че изброените трудове имат приносен елемент, защото за пръв път се проучват самооценки на обучаваните студенти за степента на трудност на българския език, като тези оценки показват обвързаност с личния езиков опит и социалните характеристики на анкетираниите. Проучени са и нагласите на тези обучаеми към кирилицата, а резултатите подкрепят тезата за нерелевантност според Д. Апостолова на трудностите при усвояване и използване на кирилицата. На базата на конкретен емпиричен материал (проведена анонимна анкета) Д. Апостолова доказва, че са налични ясни предпочитания на немскоезичните учещи български език в Университета на Саарланд към билингвалния контрастивен подход в обучението.

Вторият тематичен кръг от публикации по конкурса на гл.ас. д-р Данка Апостолова включва работи по българска диалектология. Както беше подчертано, Трета глава на реабилитационния труд представлява задълбочено описание на малкотърновският (източностранджанският/хасекийският) диалект. Свързани с това описание са студиите:

„Исторически развой на звуковите системи на крайните югоизточни говори в Република България. Вокализъм. I. Малкотърновският (хасекийският) говор в Източна Странджа“, в която се съдържа съпоставка между особености на вокалната система на хасекийския диалект и състоянието в старобългарския, а и в някои случаи в съседния факийски диалект; както и „Към характеристиката на югоизточнoбългарския вокализъм. Вокалната система на факийския говор в Западна Странджа“, която продължава най-добрите примери на фонологично описание на една вокална система. Към тези две работи присъединявам и статията, в която аргументирано се доказва стабилността на мястото на фонемата *ê* в системата на ударения вокализъм на факийския говор (Апостолова 2011б).

Три статии е посветила Д. Апостолова на съпоставката на характерологични особености на два съседни югоизточни български говора: хасекийския в Източна Странджа и факийския в Западна Странджа (в списъка Апостолова 2005б, Апостолова 2005г и Апостолова 2016а). Впечатление прави фактът, че не само се търсят различията, но и се очертават общите особености на тези два странджански диалекта, което според мене е принос в изследването на този югоизточен ареал.

Третият кръг от публикациите на гл. ас. д-р Данка Апостолова Байрямова-Атанасова включва 3 изследвания на елементи от междинния език на немскоезични обучаеми, изучаващи български език в небългарска академична среда. Кандидатката е работила върху корпус от писмени текстове и е изследвала грешките при употреба на българските именни категории, които са резултат както от междуезикова интерференция (влиянието на първия език, в случая немския) (Апостолова 2014а), така и от влиянието на езика цел (българския), водещо до свръхгенерализации, регуларизации и симплификации (Апостолова 2015). Според авторката успешността на преодоляването на интерференцията при немскоговорещи ще бъде интензифицирана от прилагане на контрастивен подход на обучение.

Заклучение

След прегледа на материалите по конкурса, анализа на научните трудове, представени от кандидатката, както и след извличане на съдържащите се в публикациите научни и научноприложни приноси смятам за основателно да дам напълно убедено положителна оценка и да препоръчам на уважаемите членове на научното жури Данка Апостолова Байрямова-Атанасова да бъде избрана да заеме академичната длъжност „доцент“ в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ по професионално направление 2.1. Филология (Български език – социолингвистика).

05.12.2020 г.
София

Изготвила рецензията:
(Проф. д-р Красимира Алексова)